

об'єднань України. (далі - ЦДАТО України). ф.1, оп.6, спр.1227, арк.8,72; 16. П.П.Панченко. Феномен М.С.Хрущова в контексті нового мислення // М.С.Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С.Хрущова. - К.: Інститут історії України НАН України, 1005.-С.16; 17.ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.5177, арк.18; 18.Шаповал Ю.І.Україна 20-х-50-х років; сторінки ненаписаної історії. - К., 1993.-С.258; 19.Бурлацький Ф.М. Новое мышление.-М., 1989. - С.282; 20.Смолій В.А. Вступне слово // М.С.Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С.Хрущова. - К.:Інститут історії України НАН України, 1995.-С.4.

Н. В. Гуменюк

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА ХХ СТ. В СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ.

Українська культура ХХ ст. ввібрала в себе суспільно-історичні особливості загального порядку: політизацію суспільного життя, інтенсифікацію обміну інформації, масовість соціально-психологічних процесів і суспільно-політичних рухів¹. І водночас структурно і процесуально виразила чинні для неї особливості самоздійснення. Зупинимось на них.

В кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. активізація історично нереалізованої ідеї державності українського народу чітко окреслювала досить складні історико-психологічні умонастрої у змісті національної свідомості народу. Серед українства ми мали: гоголівський тип (термінологія Є. Маланюка), для якого Україна – етнографічно-малювнича хutorянська Малоросія; просвітянсько-культурницький аполітичний тип; космополітичний тип, але не в розумінні громадянина світу, якому болять рани і лиха країни, де він перебуває, а в розумінні “людини без громадянства”, якій все байдуже, крім власного «єго»; демонстративно антиукраїнський тип, для якого українська мрія була мрією про свободу від України; федералістський тип².

У цей же час з'явилася людина франківського типу, що народилася з пориву крок за кроком йти до соціального і національного визволення; почала виявляти себе людина шевченківського типу, що прагнула створити свій власний світ з власних джерел і власними силами. На її прапорах було виписано: “Борітеся – поборете!”, осередком її світогляду була наука, рушійною силою – розум. Виявив себе і радикальний революційний тип, що знайшов себе в більшовизмі.

Зважаючи на вказану досить різноманітну типологізацію українства і враховуючи комплекс меншовартості і геополітичний фактор, зазначимо, що український національно-політичний розвиток початку ХХ ст. мав стати народженням, а не відродженням нації.

Для нації (як соціального явища модерної епохи), крім усіх інших складових, необхідною була наявність замиреного кола, так звана горизонтальна синхронність, одноцільність³.

Для українського народу з його традиціями, віруваннями, звичаями Україна так і залишалась сакральним поняттям, предметом віри, але не метою, не предметом дії.

В Європі з кінця ХVІІІ ст. нації могли формуватись і творитись або з утворенням власної держави, або шляхом супротиву державному тискові недержавних народів, через появу і розвиток національного руху “знизу” у відповідь на заходи держaparату “згори”⁴.

Україна йшла іншим шляхом. Але боротьба за державність в ХХ ст. і особливо в 1917-1920 рр. збіглася в часі з І світовою війною, з радикалізацією російського революційного руху і відбулась при наявності одідиченого українцями (за В.Липинським) нахилу до вивищування інтересів одиниці над інтересами громади, нахилу до індивідуалізму і анархії⁵. Тому, зрештою, боротьба завершилась входженням України до СРСР – імперії, в якій реалізувалась більшовицька утопія.

Та заслуга історії УНР, хоч би якою короткою, а місцями темною і навіть ганебною вона була, полягає у тому, що завдяки їй неможливо було ігнорувати волю

української нації до державності. І більшовики, що спочатку хотіли аж до Всесвітньої Пролетарської Революції прямувати вперед в одній централізованій державі, змушені були творити формально незалежну Червону Україну⁶.

З 1923 р. почато політику “українізації”, що не формулювалась ані Шумським, ані Скрипником, ані іншими українськими комуністами, що не проводилась під тиском колишніх націонал-соціалістичних елементів (боротьбистів, винниченківців)⁷. Вона була продовженням реформістської “непівської” політики групи Бухаріна-Сталіна, але сприяла національно-культурному розвою. Та вже з середини 30-тих років, коли завершувалось становлення тоталітаризму, рештки старих культурно-політичних осередків і зародки нових винищувались. Українська культура, що все-таки плідно розвивалась в 20-ті роки, була розгромлена. Режим, що зміцнів, вже не прикривався “українізацією”, в нічних жахах, доносах, “свідченнях” і безконечних страхах конала доба революційних ілюзій.

Входження України до складу СРСР було логічним результатом, бо там, де нація, ще не сформувалась як певна цілісність, де існує розрив між культурою еліти і етнічною культурою, де ще не відстоялося громадянське суспільство, а існують сильні патріархальні, патерналістські традиції, – там завжди існує масова сприйнятливості до “вірусу” силових розв’язань як практичних, так і теоретичних проблем⁸. Візьмемо до уваги й те, що початок ХХ ст. був періодом дій, а не мрій, і неконсолідоване українське суспільство бачило конкретні дії, силу і майбутнє в більшовизмі, який експортувався з Росії і мав, крім усіх інших, імперські основи. Українці “знайшли” себе знов “не в собі”.

Відбувалася втеча в “симбіотичну залежність” (за Е.Фроммом)⁹, що на деякий час притлумило відчуття проблем, але не вирішило їх.

СРСР реально був тоталітарною державою. Мрія більшовиків, перетворена на державну утопію, як інші “перетворені форми” (за М.Мамардашвілі) феноменів культури, почала жити своїм відчуженим від безпосереднього буття людини квазіжиттям¹⁰. Стаючи всеохоплюючою, вона трансформувалась в тоталітарний міф із своєю фантомною соціальною міфореальністю, якій потрібна була фантомна людина і відповідна фантомна культура. Такою стала культура соцреалізму, в якій все відбувалося так, як має бути, а не так, як було.

Ця культура без вертикальної (часової) тягості була спрямована на розрив з усталеним, старим світом і зовні нагадувала європейський модернізм ХХ ст., який також був бунтом проти застиглої традиції, відмовою від будь-якого утилітаризму в мистецтві¹¹. Але їй бракувало змістової подібності із модернізмом, що виражалась в свободі творчого вияву. Штучно створена фантомна культура працювала на майбутнє одноваріантне, запрограмоване, стандартизоване, вона була не ціллю, а засобом. В ній бачили не міру людського розвитку, а міру розвитку держави, партії, влади.

З іншого боку, більшовики проголошували себе спадкоємцями всіх прогресивних явищ світової культурної історії, зберігали у своїх гаслах всі високі ідеї гуманізму. Це зумовлювало глибоку внутрішню суперечливість комуністичної доктрини і ідеології. І завдяки цій суперечливості в системі культури тоталітарного суспільства співіснували як грубі пропагандистські підробки під культуру, твори з антигуманною спрямованістю, так і прагнення продовжити найглибші духовні, національні та загальнолюдські традиції, – інколи свідомо розраховані на використання наявних ідеологічних можливостей¹².

Тому поряд із радянською офіційною культурою всі роки існувала неофіційна культура, що виражала себе в тій чи іншій формі. І радянська культура була лише частиною тієї культури, що творилась в епоху СРСР.

В інтернаціональному контексті ідеології СРСР будь-яка культурницька діяльність, якщо вона намагалася дійти реальних коренів національного (в тому числі і українського) буття, неодмінно набувала характеру політичного¹³. І саме на фронтах культури відбувались найважливіші битви¹⁴. Адже нація може себе довершити в умовах симбіозу перш за все через культуру¹⁵: політичну, економічну, правову, художню і особливо народну, хоч би яким важким був цей процес, хоч би скільки разів він

переривався. І саме народна культура залишалася тим острівцем, що допомагав народу сподіватися на життя в бурхливому морі інтернаціонального маразму. Саме вона була тією інваріантною основою, що забезпечувала горизонтальну тяглість і подальший культурний розвиток, давала гуманістичну направленість тій же радянській культурі.

Водночас культура і сама по собі є владою. Сила її влади полягає у внутрішніх закономірностях росту і розвитку, що проявляються через внутрішні сутнісні ритми (нагромадження кількості, нова якість, закони наступництва, точніше історичного зв'язку, коли все нове вираження культури не відмінє попереднього)¹⁶. Зовнішні обставини, як і характер історичної епохи, можуть впливати і впливають на культурний процес, і маємо зовнішні ритми культури (що виявляються в характері прояву культури, силі її впливу, механізмі функціонування). Зовнішні ритми можуть не збігатися з внутрішніми, але лише в часовому контексті, а не за суттю. Через аритмію епохи духовні вартості не пропадають, а живуть далі в позасвідомій психіці і приходять до свідомого творчого вияву при найменшій можливості за сприятливих обставин.

Внутрішні ритми української культури початку ХХ ст. були направлені на довершення формування нації. Це особливо яскраво проявилось в 20-ті роки, про що вже згадувалось. Але ці ритми були насильно деформовані через аритмію епохи в результаті більшовицьких експериментів.

Офіційні форми, матеріально та ідейно заохочувані владою, були ніби безжиттєвим наростом на живому дереві духовного життя. І середина 50-х років показала, що вибита фізично і понівечена духовно українська культура зберегла на своєму стовбурі, позбавленому розлогої крислатості, дорогішіні “сплячі бруньки”, що марили пробудженням.

Середина 50-х дала ХХ з'їзд КПРС, початок “відлиги” і лібералізацію суспільного життя, що виявилось у припиненні кампанії проти націоналізму, уповільненні темпів русифікації, реабілітаційних процесів¹⁷. З'явився такий прошарок населення, що відіграв роль інтелігенції, активізувались люди “шевченківського типу”¹⁸. В культурному русі окреслювалась європейська і урбаністична орієнтація, громадянська направленість, публіцистичність, пошук і використання нових форм, що було симптомом нового за суттю, а не стилістично, культурного явища: митці ніби заново перечитували відомі речі, йшло перевідкриття найелементарнішої буттєвості¹⁹.

Приблизно через 40 років Україна, зруйнована війною, але геополітично об'єднана знову нарешті доростає до усвідомлення свого етнокультурного простору²⁰. Започатковується створення УРЕ, роботу над якою очолив поет-академік М.Бажан. Згодом за ініціативою і під орудою П.Тронецького розгортається робота над 26-ти томною “історією міст і сіл”, що сколихнуло широкі кола місцевих краєзнавців. У Львові поновлюють роботу Інститут суспільних наук, Музей етнографії і народних промислів, Український поліграфічний інститут ім.І.Федорова. Діє інститут мовознавства, фольклору і етнографії, першим директором якого був М.Рильський. В його надрах реалізуються видання “історії українського мистецтва” (6 томів), згодом – багатотомний збірник українського фольклору, працю над яким очолив О.Дей та І.Березовський. Розгортається робота над словником української мови, Словником мови творів Т.Г.Шевченка, яку очолюють акад. І.Білодід і В.Русанівський. Активізуються шевченкознавчі студії в інституті літератури, які в 70-ті роки завершуються створенням енциклопедичного видання повного зібрання творів Т.Шевченка. Було здійснено багатотомні видання творів М.Коцюбинського, І.Франка, Л.Українки.

Тому закономірно, що культура кінця 50-х – початку 60-х рр. стала ідейно-естетичним і національно-сутнісним продовженням тенденцій розвитку культури бурхливих 20-х років, насильно перерваних раніше. У контексті 50-60-х рр. утворюються змістовий перегук часів, помітне бажання вести свій духовний родовід з “класичного” періоду духовного розвою, з найпритягальніших 20-х років.

Підкреслимо, що культурне відродження 20-х почалося з літературного, так само і в 60-ті література знов стала флагманом національно-культурного становлення.

З'являються шістдесятники, які шукали нове не як самоціль, бо були сповнені громадянських почуттів. Саме шістдесятництво нагадало, що майбутнє в минулому, що ніяка описовість, псевдопафос не втримають літературу в літературі, для цього є інший інструмент, пов'язаний з душею, – в літературі відновлюється ліризм, романтизм, прагнення художньої і естетичної неповторності призвело до прориву в ірраціональний, позасвідомий світ людського буття. Після “Сонячних кларнет” П.Тичини це була друга спроба української літератури ХХ ст. оволодіти позасвідомим, що на Заході не зникало з часів З.Фрейда і модерністів²¹.

Тому тільки в 60-ті почала відроджуватися культура аналітико-психологічного роману, проблемної філософської прози з увагою до моральних колізій сучасної людини: “Дикий мед” Л.Первомайського, “Сестри Рільке” І.Вільде, “Вир” Г.Тютюнника, “Людина і зброя”, “Собор” О.Гончара тощо.

Як і в трагедійні 20-ті роки осмислення найдраматичніших проявів народного життя, трагічного пафосу втрат призвело до високої частоти звертань до баладних жанрів в поезії, прозі: “Людина і зброя” О.Гончара, “Лебеді материнства” В.Симоненка, “Балада про ступу” І.Драча.

Відроджується пам'ять про книжкові новинки 20-х років. З'являються твори “неокласиків” М.Зерова, М.Драй-Хмари поряд з реально суцям М.Рильським; твори Є.Плужника, А.Копштейна, В.Кобилянського, В.Еллана-Блакитного.

Поновлюється книгознавча галузь, що активно розвивалась в 20-ті роки. В культурі книги, мистецтві книжкової ілюстрації відбувався перехід до нової манери, акварелевої розмивки, дрібної деталізації малюнка до контрастно-експресивної манери 20-х: силуетні малюнки І.Селіванова до “Вершників” О.Яновського нагадують рішення, застосовані А.Маренковим (1928р.), в цій же манері працюють П.Якутович (“Fata morgana” М.Коцюбинського), С.Адамович (“Земля” О.Кобилянської)²².

Здатність культурної людини “мислити книгою” стає характерною для культурної атмосфери 60-х, але духовно походить з 20-х. Показовою в цьому відношенні була книга-спогад про В.Еллана-Блакитного М.Бажана.

Не вдаючись до порівняння за іншими параметрами, слід вказати, що під кінець 60-х синусоїда політико-ідеологічного “захисту” просигналізувала активізацію охоронницьких настанов. І як в кінці 50-х – початку 60-х рр. ідейно схожий з 20-ми роками, так і кінець 60-х - 70-ті рр. стали виявляти свою схожість з 30-ми²³. З'являється “самвидав”, “шухлядна література” (як в 20-ті М.Хвильовий написав “Україна чи Малоросія”, тепер І.Дзюба. “Інтернаціоналізм чи русифікація” – дві роботи офіційно неприйнятливі, здобули неофіційне визнання). Починаються репресії (так звані “тихі”, “м'які”, хвиля за хвилею), цькування тощо.

Знову внутрішні ритми української культури зазнали деформації в часі, просторі і по колу осіб. Але і період “застою” був все-таки часом подальших пошуків прогресивними силами шляхів культурної реанімації і суспільного оновлення. Тому остаточний розвал тоталітарної системи виявив не духовну пустелю, а повнокровне культурне підґрунття національного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Культура українського народу: Навч. посібн./ В.М.Русанівський, Г.Д.Верес, М.В.Гончаренко і ін. – К., 1994. – С.213.; 2. Грабовський С. Українська мрія: тріумф і трагедія // Сучасність. – 1995. - №3. – С.140.; 3. Історія світової культури: Навч. посібн. / Керівник авт. колективу Л.Т.Левчук. – К., 1999. – С.48.; 4. Наконечний Р. Філософія і нація, діалектика їх взаємозв'язку і взаємозалежності. // Культурне відродження в Україні. Збірник статей. – Л., 1993. – С.169.; 5. Гель І. Грані культури. – Л., 1993. – С.12.; 6. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1999. – С.571.; 7. Там само. – С.579. ; 8. Грабовський С. Утопія, тоталітаризм і свобода // Сучасність. – 1995. - № 1. – С.77.; 9. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990. – С.200.; 10. Див.: Грабовський С. Утопія, тоталітаризм і свобода. – С.75.; 11. Черненко О. Постмодернізм:

український аспект // Всесвіт. – 1997. - №8-9. – С.148.; 12. Див.: Попович М. Нарис історії культури України. – С.625.; 13. Рябчук М., І це вони “запрещали”? (Самвидав як явище популярної культури) // Сучасність. – 1998. - №1. – С.114.; 14. Гель І. Грані культури. – Л., 1993. – С.17.; 15. Жулинський М. Україна: формування духовної незалежності. // Сучасність. – 1995. - №5. – С.99.; 16. Філософія. Курс лекцій // І.Б.Бичко, Ю.В.Осічнюк і ін. – К., 1991. – С.443.; 17. Нариси з історії українського державотворення. – К., 1995. – С.421.; 18. Див.: Культура українського народу. – С.258.; 19. Див.: Попович М. Нарис історії культури України. – С.711.; 20. Див.: Культура українського народу. – С.252.; 21. Наєнко М. Три уроки шістдесятництва // Освіта. – 1997. - №21-22 (19-26 березня) – С.12.; 22. Див.: Культура українського народу. – С.256.; 23. Там само. – С.262.

Н. А. Дроботенко

СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Зовнішня політика займає важливе місце в діяльності кожної держави. На сьогоднішній день молода Українська держава переживає складний період свого становлення і утвердження в системі міжнародних відносин. В умовах розбудови незалежності особливого значення набувають дослідження з історії сучасної дипломатії України. Перші кроки України на міжнародній арені як суб'єкта міжнародної політики, процес формування власної зовнішньополітичної концепції надає актуальності статті.

Потрібно зазначити те, що проблематика цього питання не досить широко висвітлена в українській історіографії. При широкому виборі літератури з питань сучасної історії України, поодинокими залишаються видання узагальнюючого характеру, присвячені зовнішній політиці України 90-х років ХХ ст. Найбільш широко висвітлює названу проблему монографія О.Івченка.¹ Частково дана проблематика представлена в колективній праці, де розглядається діяльність України в ООН.² Міжнародні угоди, резолюції та проекти України за період 1991-1995 рр. представлені в збірнику документів.³

1991 рік став доленосним для України та переломним для зовнішньої політики держави. Адже якщо говорити про міжнародну діяльність республіки до 1991 року, то остання проходила в фарватері зовнішньої політики СРСР, а всі ініціативи, з якими виступала Україна в міжнародних організаціях (зокрема, ООН), узгоджувались з радянським керівництвом. Дипломатичні представництва в Україні склались переважно з консульств, а їх кадри були укомплектовані молодими дипломатами, які проходили в Україні своєрідне стажування. Саме так сприймала Україну світова громадськість. Г.А.Кіссінджер, колишній державний секретар США, в оцінці зовнішньої політики до проголошення незалежності Україною, зазначав: “Зовнішня політика України почалася лише з моменту проголошення країною своєї незалежності. До цього часу вся дипломатична діяльність республіки сприймалась світовим співтовариством як діяльність на міжнародній арені Радянського Союзу. Окремо від СРСР українську дипломатичну діяльність ніхто серйозно не оцінював”.⁴

Визнання України на міжнародній арені відбувалось поступово і мало досить складний характер. Ще до прийняття Акту проголошення незалежності в 1991 році була проведена значна робота по активізації зовнішньополітичної діяльності. Досить болісно проходив процес визнання України на міжнародній арені. США фактично не були готові до появи нових незалежних держав і підтримували перш за все реформи політичної системи СРСР в напрямку збереження цілісності Радянського Союзу. Зокрема, відомий американський політолог З.Бжезинський на початку 90-х років навіть не прогнозував можливість розпаду СРСР і утворення незалежних держав на терені комуністичної імперії. Він стверджував, що справжня конфедерація чи співдружність була б найкращим варіантом для всіх зацікавлених сторін: для росіян, для більшості неросіян і, звичайно, для “зовнішнього світу”.⁵ Аналогічних поглядів дотримувалась і Адміністрація Президента Сполучених Штатів. На початку серпня тодішній президент США Джордж Буш намагався